

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2005
Smatana

Martin

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

Poruchy chování vězněných osob a jejich účinná řešení

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Antonín Olejníček CSc.**

**Vypracoval:
Martin Smatana**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Poruchy chování vězněných osob a jejich účinná řešení“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Martin Smatana

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Antonínu Olejníčkovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Brno, 31.3.2005

Martin Smatana

OBSAH

ÚVOD	1
1. Základní pojmy používané ve vězeňství	3
1.1. Pojmy související s trestním zákonem	3
1.2. Pojmy související s výkonem trestu	4
2. Typy poruch chování při pobytu ve věznici	7
2.1. Agresivní chování	8
2.2. Násilí mezi vězni a šikana	10
2.3. Sebeпоškozování	11
2.4. Sebevraždy	14
2.5. Dekompenzační anomální chování	16
3. Příčiny poruch chování	16
4. Řešení poruch chování	24
4.1. Jednotlivé typy věznic a vnitřní umístování	25
4.2. Vnitřní diferenciacce	27
4.3. Vzdělávací reedukační programy	29
4.4. Volnočasové aktivity	31
4.5. Terapeutické programy	33
4.6. Odměňování vězňů	35
4.7. Náboženské programy	36
5. Závěr	38
6. Resumé	40
7. Anotace	41
8. Literatura a prameny	

Úvod

Vědní obor zabývající se prevencí nezákonnosti a zločinnosti, jejich trestáním a případně rehabilitací se nazývá penologie, přímo nepodmíněným výkonem trestu odnětí svobody se zabývá penitenciaristika, do které spadají i poruchy chování vězňů. Téma bakalářské práce je obsahově zaměřeno na poruchy chování osob, které se z jakýchkoliv důvodů dočasně ocitli v prostředí naprosto odlišném od všeho, co je drtivě většině obyvatel tak důvěrně známé, a sice ve výkonu trestu odnětí svobody.

Samotný institut odebrání svobody je velice silnou zátěží, kladoucí na jedince vysoké nároky v mnoha oblastech jeho vnitřního prožívání a interakcí s prostředím. Tím však negativní a frustrující vlivy na jedince nekončí, procesů podmiňujících vznik různých poruch chování je celá řada, kterou můžeme nazvat vězeňským prostředím. Prostředí věznic je široké veřejnosti známo pouze zprostředkovaně, a takový pohled nejen že nedokáže postihnout hloubku procesů, probíhajících „za zavřenými dveřmi“, ale je navíc i značně zkreslen. Proto jsou věznice vesměs chápány veřejností jako jakési „pionýrské tábory“ nebo „zotavovny“, kde si vězni spokojeně žijí a z nedostatku lepší zábavy sledují televizi a hrají fotbal nebo chodí na ryby. Není úkolem této práce zkoumat, proč jsou věznice takto prezentovány a je-li to věcem ku prospěchu či nikoliv. Je pravda, že popsané aktivity ve věznicích probíhají, ale právě v souvislostech s podmínkami, kterým jsou vězni vystaveni a jako speciální postupy, o kterých tato práce pojednává. Stejně jako u ostatních lidských aktivit však není ani ve výše jmenovaných případech

vždy na prvním místě prospěch odsouzenců nebo společnosti jako systémové opatření, ale někdy se stává prezentací vlastních zájmů zainteresovaných pracovníků. Chybějící koncepční řešení však není pouze problémem vězeňství, je to problém celospolečenský, který se táhne jako červená nit již od roku 1990 a má na svědomí kromě jiných procesů též snížení důvěry v politiku, jakési rozšíření mantinelů v případech, kdy jde o to, co je ještě správné a co ne, nedůvěru k soudům, nerespektování právních stavů, rezignace na vliv na veřejné dění atd. a s tím spojenou roli výchovy při formování jedince a utváření jeho žebříčku hodnot. Spokojme se tedy v úvodu s konstatováním, že u věznic se jedná o prostředí značně odlišné od vžitých představ a prostředí, které prostřednictvím různých institutů a opatření představuje akci, která u vězněných osob vyvolává různé reakce, které budou popsány dále.

Právě tyto různé typy reakcí jsou předmětem této práce a pokud jsou to reakce, které již přesahují rámce uznané společenskými normami a zákony společnosti, považujeme je za poruchy chování. Cílem bakalářské práce je porovnat různé způsoby řešení poruch chování u odsouzených s ohledem na jejich účinnost, tzn. které způsoby jsou skutečně přínosné, které jsou pro svou specifickou povahu použitelné pouze u úzkého okruhu odsouzených a které se u odsouzených míjí účinkem. K tomuto účelu a s ohledem na nejčastější názory veřejnosti je možno zformulovat následující hypotézy:

1. Všechny způsoby řešení poruch chování u odsouzených jsou stejně účinné
2. Řešení poruch chování nemá na odsouzené žádný vliv

1. Základní pojmy používané ve vězeňství

Vzhledem k zaměření práce a k situaci, která je s vězeňstvím spjata a naznačena v úvodu, považuji za nutné objasnit a blíže vysvětlit některé pojmy, se kterými se budeme v práci setkávat a které se týkají právních norem.

1.1. Pojmy související s trestním zákonem

Trestní zákon a trestní řád, tj. zákony č.140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů, a 141/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů, upravují kromě jiných tyto základní pojmy – podezřelý, obviněný, obžalovaný a odsouzený.

podezřelý – je ten, kdo byl zadržen orgány činnými v trestním řízení a dosud mu nebylo sděleno obvinění z trestného činu

obviněný – je ten, komu bylo sděleno obvinění pro spáchání konkrétního trestného činu

obžalovaný – se označuje obviněný, proti kterému byla podána obžaloba a bylo nařízeno hlavní líčení u soudu

odsouzený – je ten, proti němuž byl vydán odsuzující rozsudek, který nabyl právní moci. Odsouzeným může být též obviněný nebo obžalovaný, pokud byl v jiné věci předtím pravomocně odsouzen

V této práci je pro nás důležitá pouze kategorie poslední, tedy odsouzení, kterými se budeme dále zabývat.

1.2. Pojmy související s výkonem trestu

Právní úpravu trestu odnětí svobody stanoví trestní zákon č.140/1969 Sb. ve znění pozdějších předpisů, trestní řád č.141/1969 Sb. ve znění pozdějších předpisů a zákon o výkonu trestu odnětí svobody č.169/1999 Sb. ve znění pozdějších předpisů. Konkrétní úpravu výkonu trestu pro jednotlivé skupiny pachatelů a jednotlivé typy věznic stanoví Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č.345/1999 Sb.

Do roku 1999 byl výkon trestu upraven zákonem č.59/1965 Sb., ve znění pozdějších předpisů, který byl po více než třiceti letech platnosti i přes mnoho novelizací a úprav pocházejících z období od roku 1989 nedostačující pro moderní pojetí vězeňství jako služby společnosti a jako součásti právního státu.

Na základě potřeby prohloubení diferenciací výkonu trestu byly též zrušeny dříve stanovené typy věznic, a sice tři nápravně výchovné skupiny, a byly stanoveny typy nové. Typ věznice, v níž bude odsouzený trest vykonávat, určuje soud na základě společenské nebezpečnosti trestného činu, jehož se pachatel dopustil a s ohledem na osobu pachatele. Těmito typy věznic jsou:

věznice s dohledem – pachatel, kterému byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti, a který dosud nebyl ve výkonu trestu odnětí svobody pro úmyslný trestný čin

věznice s dozorem – pachatel, kterému byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatel, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující dva roky a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin

věznice s ostrahou – pachatel, kterému byl trest uložen za úmyslný trestný čin a nejsou zároveň splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo se zvýšenou ostrahou, a pachatel, který byl odsouzen pro trestný čin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do věznice s dohledem nebo dozorem

věznice se zvýšenou ostrahou – pachatel, kterému byl uložen trest odnětí svobody na doživotí, kterému byl uložen trest jako zvlášť nebezpečnému recidivistovi (§ 41 odst.1 trestního zákona), kterému byl za zvlášť závažný trestný čin (§ 41 odst.2 trestního zákona) uložen trest odnětí svobody ve výměře nejméně osmi let, nebo který byl odsouzen za úmyslný trestný čin a v posledních třech letech uprchl z výkonu vazby nebo výkonu trestu.

Typ závisí nejen na způsobu uplatňování programů zacházení a soudním určení, ale též na míře vnitřní a vnější ostrahy a vnitřní organizaci života vězňů.

Výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody, pořádek ochranu a bezpečnost při výkonu vazby a trestu a pořádek, ochranu a bezpečnost při výkonu soudnictví zajišťuje Vězeňská služba české republiky, která je zřízena zákonem o Vězeňské službě č.555/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Je členěna do tří základních složek:

vězeňská stráž – střeží a předvádí osoby ve výkonu trestu a výkonu vazby, střeží objekty Vězeňské služby a v těchto místech zajišťuje pořádek a kázeň, eskortuje osoby ve výkonu vazby a výkonu trestu

justiční stráž – zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů a jiných místech činnosti soudů a ministerstva spravedlnosti

správní služba – zabezpečuje organizační a ekonomické úkoly, speciální výchovu, zdravotní služby a další odbornou činnost.

Vězeňská a justiční stráž mají postavení ozbrojeného sboru a při plnění povinností požívají statut veřejného činitele.

Posledním pojmem významným pro pochopení prostředí je **vězeňská subkultura**, tedy prostředí, které je velice těžko postižitelné a se kterým přijdou do styku pouze ti zaměstnanci vězeňské služby, kteří jsou v přímém výkonu služby, tedy dozorci, vychovatelé a někteří specialisté, jako jsou pedagogové a psychologové. Tvoří jej skrytý život

vězňů, sociální vztahy mezi narušenými jedinci, nedílnou součástí jsou různé rituály jako je přijetí na celu apod., zvyky nebo vlastní jazyk, který má naznačit výjimečnost vězňů a slouží ke stmelení vazeb mezi vězni jako mezi členy zvláštní skupiny. Tato problematika je však dosud velmi málo prozkoumána a zabývá se jí jen málo autorů.[•]

2. Typy poruch chování při pobytu ve věznici

Poruchy chování lze vymezit jako chování **anomální a abnormální**. Anomálie je obvykle vymezována jako odchylka od normy, která nezahrnuje patologický stav. Anomální vyjadřuje význam nepravidelný, výjimečný, odchýlný s různou dynamickou reakcí a chováním. Anomální chování dokresluje ta skutečnost, že se prezentuje u vězňů na osobnostním terénu, mnohdy zeslabeném disharmonickým vývojem, neúčinnou socializací, jistým mentálním deficitem a často kriminálními formami chování v minulosti. Anomálního jednání se dopouští jedinci z psychiatrického hlediska zdraví. Naproti tomu abnormální chování je vysvětlováno tak, že jeho podstatou je duševní porucha nebo duševní onemocnění, jako oligofrenie, psychopatie či psychóza.

[•] Mařádek V., Lexikon klíčových pojmů z penologie, Opava 2000

2.1. Agresivní chování

Agresivní chování je obsaženo v celé řadě anomálního chování, které má své příčiny v zátěži, vzdoru, provokacích, bezradnosti, úzkosti, strachu, panice i v bloádě adekvátních způsobů jednání. Pro jedince je vlastně nepřiměřenou reakcí na chování okolí nebo na vnější či vnitřní zátěž. Porušování sociálních norem je u agresivního chování spjato s násilným omezováním základních práv ostatních, lze jej interpretovat jako prostředek k uspokojování potřeb bez ohledu na druhé a na jejich úkor.

Agresivní chování lze rozdělit na dvě základní skupiny, **extrapunitivní a intrapunitivní***, tedy agresi obrácenou navenek a agresi obrácenou proti sobě. Extrapunitivní agresí jsou především:

agresivní myšlení –	není ventilováno navenek
agrese verbální –	verbální útoky a výrazy
agrese proti věcem –	rozbíjení věcí
agrese proti lidem a zvířatům –	s ní souvisí i agrese v oblasti sexuální (sadismus)

Intrapunitivní agresi rozlišujeme jako:

agresi autopunitivní –	sebeobviňující postoje
sebepoškozování –	sebemrzačení, sebevraždy
masochismus –	autoagrese v sexuální oblasti

* Spurný J., Psychologie násilí. Praha: Eurounion s.r.o. 1996

Agrese je pro vězně jedním z nejčastějších projevů. Souvisí to zejména s temperamentem, se vzorci chování, jež má jedinec zafixován, s přístupem vězeňského okolí k agresi, její toleranci příslušnými zaměstnanci, s existencí statusu „silného“ jedince.

Každá agrese zaznamenaná ve vězeňském prostředí potřebuje detailní analýzu, která by odlišila agresivitu na psychopatickém základě od agresivity pramenící tlaku vězeňské subkultury. K takové patří i **odchylné uspokojování potřeb**. Typickým příkladem je uspokojování sexuálních potřeb připomínajících homosexualitu. Může být kombinováno s používáním násilí, pak lze hovořit o sexuálně motivovaném násilí.

K agresím patří dále i **ničení věcí** ostatních odsouzených nebo patřících věznici, případně různé **krádeže**.

Součástí agresivních poruch chování je i **verbální a fyzická agrese proti vězeňskému personálu**, příp. jejich nepřímé poškozování, např. pomlouváním, různými schválnostmi, pokusy o zastrašení nebo vydírání.

Zvláštní formou poruch chování ve vězeňství je zkratovitě nebo plánovitě jednání, které vede k opuštění věznice – jedná se například o **odchod z nestřeženého pracoviště** nebo **zneužití uděleného přerušování trestu nebo volné vycházky**. Pokud má vězeň osobní problémy, problémy v rodině, ať už skutečné nebo domnělé, anebo se snaží vyhnout dalšímu věznění, může se pokusit i o útěk ze střeženého objektu.

V některých případech odsouzení s větším přehledem a znalostí lidí podněcují ostatní spoluodsouzené k nepovolené činnosti a k **hromadnému porušování vězeňského řádu**. Sami zůstávají skryti a těžší z potíží ostatních. Většinou se tento typ odsouzených i pokouší navázat nepovolené styky s zaměstnanci věznic

2.2. Násilí mezi vězni a šikana

Násilí je neodmyslitelnou součástí života nejen u lidí, ale i u zvířat. Představuje způsob, jak se prezentovat ve skupině, jak získat rozhodující podíl na vedení, rozhoduje o tom, kdo jako první a v největší míře uspokojí nejen základní potřeby, ale i potřeby ostatní. Příčin násilí mezi vězni je celá řada, mnoho z nich vychází z tlaku vězeňské subkultury. Z odborného psychologického hlediska lze násilí definovat jako **patologický způsob interakce jedince nebo skupiny s okolím a nepřiměřenou reakci jedince nebo skupiny na podněty okolí, šikanu také jako nevynucenou, většinou opakovanou agresi jednotlivce nebo skupiny proti jednotlivci nebo skupině, u kterých neexistuje možnost adekvátní obrany**.

Projevem šikany jsou způsoby chování, se kterými lidstvo přichází do styku neustále a co se týče času a prostředí, jedná se o akt univerzální bez ohledu na věk, rasu či pohlaví agresora.

Šikana se zpravidla vyskytuje ve specifických prostředích, kde je zvýšená koncentrace nudících se lidí, či lidí bez cílů, jejichž dosahování a plnění by jim poskytovalo uspokojení. Setkáme se s ní:

- **na pracovištích** – kde je jejím častým cílem rozvázání pracovního poměru (mobbing, bossing)
- **ve školách** – zde je častá materiální šikana – braní peněz, svačín; fyzická šikana – bití, kopání, nucení k ponižujícím činnostem, omezování pohybu
- **v partnerských vztazích a v rodinách** – sexuální šikana – sexuální obtěžování, zneužívání i znásilňování; psychická šikana – nadávání, ponižování, sociální izolace, emocionální vydírání
- **v místech vynucených pobytů** – např. ve věznicích, při základní vojenské službě, ve výchovných zařízeních – převládající je fyzická šikana

Výskyt šikany je velice alarmujícím celospolečenským trendem. Souvisí s řadou zdánlivě vzdálených jevů, jako je rasová nesnášenlivost, nespokojenost s prožíváním vlastního života, nárůst depresí ve společnosti, hledání autorit, narůstání únikových forem chování, prosazování „kontaktů bez kontaktu“ (SMS, chatování, prostředí internetu)

2.3. Sebepoškozování

Psychiatrie a psychologie používají pro sebepoškozování termín **automutilace**. Označuje případy, kdy si duševně nemocní lidé vybíjejí

agresi vůči sobě samým. Automutilaci můžeme rozdělit do následujících skupin:

psychotická – automutilace

nepsychotická – je motivována dosažením výhod, nudou, protestem

delikventní – způsobená tlakem vězeňské subkultury^{*}

Automutilace psychotická představuje chování abnormální, se kterým se setkáváme spíše ve věznicích přísnějšího režimu, tedy s ostrahou a se zvýšenou ostrahou, s ohledem na osobnosti pachatelů. V mírnějších typech věznic jsou spíše odsouzení, kteří se sice dopouštějí trestné činnosti, ale nejde u nich o duševní poruchu, ale pouze o poruchu chování. K těm patří automutilace nepsychotická a delikventní.

Ve vězeňských podmínkách je sebepoškozování velice častým jevem. Je jednou z reakcí vězňů na vězeňské restrikce a limitace, je agresí zaměřenou proti své vlastní osobě. Delikventní sebepoškozování je vyvoláno snahou ukázat se, tlakem skupiny, manipulací se slabšími jedinci, je výrazem vlastní nezralosti a slabé sociokulturní výbavy. Sebepoškozování lze rozdělit z hlediska mechanismu vzniku poškození na dva základní typy:

1. hladovka – volní odmítání stravy vězněm. Představuje pro vězně jistou revoltu, nesouhlas, protest proti omezením, jimž se musí ve věznici podrobit, pro vězně je chápáno často jako nepřiměřený prostředek, kterým se snaží vynutit svá někdy skutečná, ale častěji

^{*} Mařádek V., Lexikon klíčových pojmů z penologie, Opava 2000

domnělá práva. Z tohoto důvodu vězni vyhlašují hladovky téměř vždy teatrálním způsobem, pro co nejširší vězeňské publikum. Přitom jsou přesvědčeni o nutnosti takového kroku, cítí pocity křivdy, mají dále pocity vlastní nedostačivosti, nenaplněných ambicí. V neposlední řadě jsou vězni přesvědčeni, že pokud si hladovkou způsobí zdravotní potíže, odpovědnost za tato poškození ponese pracovník Vězeňské služby, kterého udají jako důvod své hladovky.

2. různé druhy sebepoškozování • – jde zejména o:

- a) řezání – břitvami žiletek zejména na předloktích a na hřbetech rukou, kde se vytvářejí tzv. žebříky jizev*
- b) vpichování - různých předmětů pod kůži s tím, že jsou tyto předměty infikovány slinami, močí, stolicí*
- c) polykání předmětů – s úmyslem vyvolat lékařský zákrok spojený s pobytem v nemocnici (polykání lžic, hřebíků, břitů na holení, velice rozšířené jsou „kotvičky“- spínací špendlíky ovinuté nití, která je po polknutí žaludečními šťávami rozpuštěna a dojde k rozevření špendlíku)*
- d) zneužívání různých léků*
- e) zneužívání silných čajů – tzv.“magoráků“, které se vyrábějí předimenzováním čajové směsi a výluhu tabáku*
- f) zneužívání drog – marihuana, pervitin, lysohlávky*

Všechny formy sebepoškozování jsou motivovány stejně jako volní odmítání stravy. Pro vězně mají navíc ještě význam vzepření se systému a revolty proti vězeňským omezením a restrikcím, protože úmyslné

• Jůzl M., Olejníček A., Penologie a penitenciární pedagogika, Brno: IMS 2004, str.100-101

poškození se na zdraví včetně volního odmítání stravy je odsouzeným zakázáno (§28 odst.3 písm.e zákona č.169/1999 Sb.) a je možno jej stíhat jako kázeňský přestupek.

2.4. Sebevraždy

Přestože je každý případ sebepoškození možného zařadit jako sebevražedný pokus jedinečný a je potřeba jej řešit samostatně, je možno i u tak extrémní lidské aktivity vysledovat jistou typologii. Koncepti nejvhodnější pro účely vězeňství označujeme jako **autodestruktivní chování a jednání vězňů:**•

1. Sebeusmrcení:

- **sebezabití** -impulzivní jednání
 - zkratkové jednání
 - psychotická onemocnění
 - v dětských hrách
 - demonstrativní sebevražedné jednání končící nechtěnou smrtí
- **sebevražda** -anomálních osobností
 - jako reakce na životní trauma
 - bilanční sebevražda
 - jako společenský úzus
 - ideologicky zdůvodněná
 - indukovaná sebevražda

• Mařádek V., Hlavní typy autodestruktivního chování ve vězeňském prostředí, In České vězeňství 1/95, str.11

-rozšířená sebevražda

-některé případy sebeoběti (mimo ideové důvody)

- **sebeoběť** -z ideových důvodů

2. Suicidální (sebevražedné) aktivity nekončící smrtí:

- **skutečný pokus o sebevraždu**

- **suicidální aktivita účelová**
 - alarmová (volání o pomoc a porozumění)
 - nátlaková až vyděračská
 - imitační

Sebezabití nemá znaky sebevraždy. Schází zde vědomé rozhodnutí ukončit život a záměrná volba situace a prostředků, které smrt zaručují. Naproti tomu za sebevraždu považujeme jen jednání toho, kdo učiní konec svému životu úmyslně a vědomě, kdo si smrt přeje a očekává, že si smrt svým činem přivodí. Při sebeoběti je volena smrt z nadosobních důvodů.

Ve vězeňském prostředí se objevuje sebezabití jako demonstrativní sebevražedné jednání končící nechtěnou smrtí. Prevence je zde velmi obtížná, protože tomuto jednání nemusí předcházet žádné příznaky.

Za vlastní doménu sebevražedných aktivit vězňů lze považovat zejména suicidální aktivity nekončící smrtí a nejtypičtějšími projevy pak sebevražedné aktivity účelové – nátlakové. Jde o nátlak, divadlo, až hrubé a nevybíravé pokusy dostat se za jakoukoliv cenu ven z vězeňského prostředí.

Typ aktivity účelové alarmové je diametrálně odlišný od předchozího typu a vyžaduje kvalifikovanou psychokorekci.

Poslední typ – imitační sebevražda – se bude objevovat především u mladistvých odsouzených jako reakce napodobení pokusu sebevraždy spoluvězně, který po pokusu skončil mimo vězeňské zdi, tedy převozem do civilního zdravotnického zařízení nebo propuštění z výkonu vazby či přerušení výkonu trestu.

2.5. Dekompenzační anomální chování

Dekompenzační anomální chování se projevuje pro personál věznic fenoménem „trvale problémového vězně“. Vězeň doslova několikrát denně přímo obtěžuje dozorce nebo vychovatele. Předkládá nejrůznější požadavky a chce, aby se ihned řešily. Dochází u něho k rychlému střídání nálad, projevů a reakcí. Z bouřlivých a záchvatovitých výbuchů přechází lehce do apatie. Spoluvězni mu nerozumí a žádají, aby byli od něho izolováni. S některými příslušníky odmítá vězeň jednat, naopak některé krátkodoběji či dlouhodoběji preferuje. Pokud je ve věznici více specialistů, např. psychologů, pak obvykle s některým z nich odmítá komunikovat. Jedná se zde o jakousi vícefázovou krizi.

3. Příčiny poruch chování

Řešení jakéhokoliv problému bez poznání jeho příčiny je pouze náhradním řešením, většinou dočasným a v mnoha případech náhodným,

nerespektujícím pravý stav věci. U poruch chování to platí také, snad ještě ve vyšší míře, neboť se jedná o řešení problému velice složitého, který nemá vždy jen jednu příčinu, ale problém je kumulací a kombinací většího počtu stavů a procesů. Hledáním řešení poruch chování se zabývá odvětví speciální pedagogiky, které se nazývá **etopedie**, a které definujeme jako **obor, který se zabývá výchovou, převýchovou, vzděláváním a pracovní přípravou delikventních jedinců.**

Rozpoznáváme dvě základní skupiny poruch chování: sociální nepřizpůsobivost a citové narušení. Tímto rozdělením je naznačen příčinný význam činitelů společenských na jedné straně a činitelů individuálních na straně druhé. Individuální faktory, tj. nejruznější poruchy ve struktuře osobnosti, vyúsťují v nejruznější poruchy chování ponejvíce vlivem faktorů společenských.

Příčiny poruch podle etap reflexního okruhu*

Veškeré projevy chování jsou výslednicí vzájemného působení činitelů společenských i individuálních. Zcela obdobně jsou i poruchy chování výslednicí nejruznějších poruch a vzájemných vztahů obou činitelů.

1. *patologie prostředí* - vlivy společenského prostředí, tj. podněty a vzory k napodobení. Nedostatky v podnětném působení vedou k zanedbanosti. Dítě výchovně zanedbávané si neosvojí žádoucí formy chování přiměřené věku a situaci. Přemíra podnětů vede k různým

* Sovák M., Nárys speciální pedagogiky Praha: SPN 1980, str.141

obraným nebo únikovým reakcím, a tím k nakřivení tvořícího se charakteru a ke vzniku nežádoucích způsobů chování.

Nesprávný vzor chování rodičů, vychovatelů nebo spolužáků podněcuje k napodobení na základě napodobovacích reflexů. Patologie rodinného a později sociálního prostředí má v etiologii poruch chování prvotní význam. V osobnosti se velmi často odráží nevhodné rodinné seskupení s disharmonickým soužitím až rozpadem rodiny, citová tupost rodičů, alkoholismus, kriminalita, popř. duševní poruchy členů rodiny. Nízká životní úroveň rodiny, ve které dítě žije, taktéž vytváří dispozice pro poruchy chování. Avšak ani vysoký standard rodinného prostředí nevylučuje vznik nejrůznějších reaktivních a únikových stavů.

2. *poruchy vnímání* - omezují postiženého v jeho sociálním zapojení. Ten se snaží pociťované omezení překonávat, a to mnohdy právě neadekvátními a nežádoucími způsoby

3. *poruchy citové oblasti* - tj. citová nevyrovnanost v podobě citové tuposti či předrážděnosti, se může pokládat za poruchu chování, třebaže je následkem lehké mozkové dysfunkce. Nesprávný postoj vychovatelů, snažících se nevhodnými nebo i tvrdými metodami projevy dítěte potlačit, má za následek to, že se vytvářejí další reaktivní stavy, čímž se chorobné projevy ještě více zhoršují. Nedostatky citového vývoje jsou na překážku vytváření sociability.

4. *chorobné změny hybných orgánů, znetvoření* - různé vývojové anomálie, zmrzačení, amputace atd. mohou narušovat osobnost

postiženého nedostatkem sebejistoty a pocitem méněcennosti. V takových případech se mohou vytvářet nežádoucí reaktivní stavy

5. *pocity marnosti a zbytečnosti*- těch nabývá dítě, pokud nenachází ve společenském prostředí, ve kterém žije, náležitou odezvu svých projevů. Nenalézá uspokojení ze své činnosti a uchyluje se do společenské izolace se způsoby odmítavého chování

6. *nesprávné výchovné působení*- záměrné, či živelné. Je častou příčinou narušeného chování. Drsné a násilné působení zahání dítě k agresivnímu až mstivému postoji nebo naopak k reakcím únikovým nebo do izolace. Příliš povolné působení dává možnost různých úchylných sklonů, popř. nevhodných vzorů. Je-li výchovné prostředí přeplněno konfliktními situacemi, vytváří podklad pro vznik různých neuróz. Jejich další průběh závisí na vlivech sociálního prostředí; nevhodnými vlivy se neurotické projevy nadále zhoršují.

Příčiny lze též shrnout do dvou skupin, a to na **osobnostní faktory** a na **vliv sociálního prostředí**.^{*}

Osobnostními faktory jsou:

Genetická dispozice k disharmonickému vývoji a agresivnímu způsobu reagování. Taková dispozice se může projevovat především na úrovni temperamentu. Rizikovým faktorem je dráždivost,

^{*} Mazánková, L. Typologie výchovných potíží. Brno: IMS 2003, str.20-21

impulzivita. Zpravidla bývá obdobně indisponován alespoň jeden z rodičů. V takových případech je zvýšené riziko, že se disponovaný rodič sám bude chovat problematicky, bude svoje dítě vychovávat nevhodným způsobem a bude pro ně nežádoucím modelem chování. V těchto případech se projevuje agresivita již v ranném věku a bývá výchovně málo ovlivnitelná. Typický je odmítavý postoj k běžným sociálním normám a preference vlastních pravidel chování, obvykle zaměřených jen na uspokojování vlastních potřeb.

Oslabení nebo porucha CNS je také rizikovým faktorem, který zvyšuje dispozici k nežádoucímu způsobu reagování. Zvýšené riziko těchto projevů vzniká u dětí se syndromem hyperaktivity, po úrazech hlavy a u některých epilepsií.

Úroveň inteligence není faktorem, který by významnějším způsobem ovlivňoval riziko vzniku poruchového chování. Děti i dospívající s poruchami chování sice mívají v průměru o něco nižší inteligenci, než je průměr populace, ale vyskytují se i asociální jedinci s nadprůměrnými schopnostmi.

Vliv sociálního prostředí - život v nevhodném nebo nepodnětném rodinném prostředí představuje riziko ve smyslu rozvoje nežádoucích způsobů chování.

Zvýšené riziko představuje zejména **neúplná rodina**. Role osamělého rodiče je náročnější, a proto se mírně zvyšuje možnost, že rodina nebude schopna poskytovat dítěti podporu a všechny potřebné

vzorci chování. Poruchové chování se může projevit i u jedinců žijících v úplné, zdánlivě funkční rodině. Zde může jít o tzv. **subdeprivační zkušenost dítěte**, které má sice úplnou rodinu, ale ta funguje spíše formálně. Neposkytuje dítěti potřebné podněty pro jeho zdravý rozvoj. Nedovede mu dát jistotu, že má pro rodiče význam, a nedokáže mu vymezit žádoucí hodnoty a normy chování.

Mezi příčiny poruch chování můžeme zařadit též poruchy v cílovém chování - **poruchy vůle**, lat. **abulie**, a to ve čtyřech individuálních vlastnostech:•

samostatnost se týká rozhodování a vytyčování cílů a volby prostředků. Pokud je z nějakých důvodů samostatnost oslabena, jedinec se stává ovlivnitelným a nesamostatným, sugestibilním; v opačném případě – tedy v samostatnosti přehnané se jedná o svéhlavost a tvrdohlavost, která se může výrazně podílet na nežádoucích způsobech reakce.

Cílevědomost v chování znamená, že člověk vykonává určitou činnost vzhledem k blízkým a perspektivním cílům, které neustále sleduje, neosciluje mezi různými cíly, je chápána jako systém zásad

Rozhodnost je důležitá zejména ve významných okamžicích a těžkých podmínkách, v oslabení spoléhá jedinec na rozhodnutí okolí, jež respektuje a za nějž se schovává

• Pardel, T. Obecná psychologie. Praha: SPN 1978, str.110

Vytrvalost zajišťuje, aby přijaté rozhodnutí bylo dovedeno do cíle. Vynikne zejména při zátěži a krizích, kdy se slabší jedinci vzdávají svých cílů ve prospěch okamžité úlevy.

Nezanedbatelnou příčinou různých poruch chování jsou také závislosti, ať už se jedná o **alkoholismus, tabakismus, narkomani** nebo **gamblerství**. Závislý jedinec podřizuje všechno své jednání uspokojení závislosti. Mění se u něj žebříček hodnot, ztrácí soustředěnost, dává přednost předmětu závislosti před nutnými nebo potřebnými činnostmi, ztrácí sociální kontakty nebo se jim záměrně vyhýbá, v případě drog se mění jeho psychika a dochází v důsledcích intoxikace k patologickým stavům, které vyúsťují v delikventní chování.

K nežádoucím způsobům reagování ve věznicích dochází také v důsledku zátěže, kterou vyvolává uvěznění. Zátěžové činitele lze charakterizovat takto:•

Zátěž vyvolávaná věznicí jako institucí - všechna činnost vězňů je organizovaná, tzn. že odsouzený ztrácí možnost sám o sobě rozhodovat, volit z různých možností, mizí jeho soukromí. Žije ve stálém střehu, aby nebyl ohrožen jeho zájem pracovníky věznice. Impulsy, které jej orientují činnosti, která by jej uspokojila a která je v rozporu s řádem věznice musí potlačovat, podněty a pokyny instituce musí uskutečňovat, i když mu nejsou po chuti. Musí se tedy trvale přemáhat, potlačovat své přirozené reakce.

• Drtil, J. O příčinách abnormálního chování osob vykonávajících VTOS. In Bulletin SNV ČR 3/69, str.6-10

Zátěž vyvolaná pobytem v kolektivu odsouzených - zvlášť obtížná situace nastává pro jedince inteligentnější s kulturnějším způsobem života, zvyklým na jinou společnost, než je právě společenství narušených a delikventních jedinců. Odsouzený si nemůže vybrat společnost, do níž bude umístěn, nemůže se ani příliš vázat na někoho z okruhu osob, mezi něž je přiřazen, protože neví, kdy bude umístěn jinam. Společenský život vypadá tak, že v osobním volnu si odsouzení vypráví o své činnosti, tato je heroizována, sní se o odplatě za domnělé společenské křivdy, o společenském úspěchu. Vznikají hádky, nabídka myšlenek je nevejmi obsáhlá, bují mystika, dohady, pověry. Přestože je jedinec v kolektivu, je do značné míry izolovaný.

Zátěž vyvolaná rodinnými poměry - např. rozvodovým řízením, nemocí někoho blízkého, různými zkreslenými zprávami o blízkých. Pro odsouzené, kteří před uvězněním žili v uspořádaných rodinných poměrech, znamená podpora rodiny významnou kompenzaci.

Zátěž vyvolaná poměry v sexuálním životě - nemožnost uspokojit sexuální potřebu navykklým způsobem vyúsťuje k frustraci, vyvolávající agresii. V případě homosexuální orientace však vyhovující homosexuální styk může znamenat příspěvek k bezkonfliktnímu průběhu výkonu trestu.

Zátěž vyvolaná změnami zdravotního stavu - somatické onemocnění může být odsouzeným vítáno jako naděje na případné přerušení výkonu trestu pro zdravotní důvody. Může však vyvolat i

anomální chování. I banální onemocnění, které znamená nový, nezvyklý psychosomatický stav, může zneklidnit a znervózit jedince, který se stává obtížně zvladatelným. Kveruluje, protože se domnívá, že mu není poskytována odpovídající léčebná péče, i když tomu tak není. Úspěšné léčení může přispět ke kompenzaci abnormálně aktivního, může však také znamenat zklamání pro toho, kdo spekuloval o výhodách plynoucích z nemoci.

Pokud všechny tyto příčiny poruch chování shrneme a vytkneme ty nejmarkantnější, budou to **neuspořádané disharmonické rodinné poměry, špatné způsoby výchovy, jednání podle špatných vzorců a nežádoucí reakce na okolní podněty, které jsou jedinci chápány jako překážka k dosažení vlastních cílů**. S ohledem na různorodost těchto příčin se musí také stanovit různé způsoby řešení poruch chování.

4. Řešení poruch chování

Řešení poruch chování u osob ve výkonu trestu odnětí svobody je celý komplexní systém, který je stanoven zákonnými předpisy, limitován možnostmi konkrétních věznic a schopnostmi zaměstnanců Vězeňské služby i určován osobností jednotlivce, na něhož je aktivita zaměřena. V naprosté většině případů se nejedná pouze o aplikaci jednoho typu přístupu, ale o jejich vzájemnou kombinaci. Tak jak je rozdíl mezi jednotlivými odsouzenými, stejně rozdílný by měl být i přístup k nim a práce s nimi. Vzhledem k nepoměru stavů vězňů a

zaměstnanců je to sice úkol obtížný a někdy i neproveditelný, ale vždy je třeba klást důraz na individualitu jednotlivců a na individuální přístup k nim.

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody stanovuje pro odsouzené tzv. programy zacházení. Ty se prakticky prolínají se zde naznačenými způsoby řešení poruch chování. Programem zacházení se rozumí program, kdy věznice nabídne odsouzenému na základě komplexní zprávy výběr z alternativ programů, vycházejících z možností věznice, které pro něj považuje za vhodné. Přitom nemusí jít o výběr celého programu, ale jeho částí. Výběr programu stvrdí odsouzený podpisem. Alternativy jsou voleny tak, aby ve svém formativním důsledku byly rovnocenné. Kombinace alternativ umožňují sestavit programy v potřebné míře individualizované.

4.1. Jednotlivé typy věznic a vnitřní umístování

Do jednotlivých typů věznic zařazuje odsouzené soud již v odsuzujícím rozsudku. Cílem je jejich diferenciaci s ohledem na společenskou nebezpečnost spáchaného trestného činu a soud zařazuje též s ohledem k osobě pachatele. Samo zařazení do jednotlivých typů věznic je poměrně přesně vymezeno vnějšími znaky, jako je rozpětí trestní sazby za spáchaný čin a jeho četnost a soudy nemohou zpravidla rozhodnout jinak, jsou ve svém rozhodování determinovány právní normou.

Po přijetí do věznice se provádí další rozřazení vězňů, které je sice též do určité míry určeno právní normou^{*}, ale dává pracovníkům vězeňství větší možnosti rozdělení uvnitř jednotlivých věznic. Při rozhodování o umísťování odsouzených podle § 9 odst. 3 zákona č.169/1999 Sb. se Generální ředitelství Vězeňské služby řídí zejména druhem programů zacházení s odsouzenými realizovaných v jednotlivých věznicích a podle možností též přihlíží k tomu, aby odsouzený vykonával trest odnětí svobody (dále jen "trest") co nejblíže místu pobytu blízkých osob. Další postup je stanoven tak, aby byli umístěni odděleně:

Dospělí vězni od mladistvých - aby tedy nedocházelo k negativnímu ovlivňování mladistvých a ne ještě prizonizovaných jedinců staršími a zkušenějšími osobami, aby se zamezilo napodobování nežádoucích vzorů mladistvými

Recidivní vězně od prvotrestaných - účelem je osobám se zkušeností s výkonem trestu a opakovaně trestaným zabránit v negativním působení na osoby méně narušené, bez vězeňské zkušenosti

Vězni trestaní za úmyslné trestné činy od vězňů odsouzených za trestné činy nedbalostní - opět s ohledem na narušení jedinců, které se předpokládá u osob trestaných za úmyslné trestné činy větší nežli u pachatelů trestných činů nedbalostních

^{*} Vyhláška Ministra spravedlnosti č.345/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů, kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody

Pracující odsouzené od odsouzených do práce trvale nezařaditelných

- s ohledem na různost jejich volnočasových aktivit a odpočinek

Vězni s duševními poruchami od ostatních odsouzených

Vězni s uloženým ochranným léčením od ostatních - např.
s nařízenou protitoxikologickou terapií nebo léčbou, sexuologickým
léčením, léčbou protialkoholovou

Vězni v důchodovém věku, invalidní a nemocní od ostatních

Odsouzené muže od žen

Při umisťování se respektuje i místo bydliště, aby nebyl vězni
znemožněn nebo ztížen kontakt s rodinou, který je velice důležitý pro
jeho bezkonfliktní výkon trestu a zpětnou adaptibilitu.

4.2. Vnitřní diferenciac

Cílem vnitřní diferenciac (dále jen VD) je zabezpečit výkon
trestu odsouzených v jednotlivých skupinách VD různými formami a
metodami výchovné práce prostřednictvím diferencovaného způsobu
realizace práv a povinností vyplývajících z ustanovení zákona o výkonu
trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb. (dále jen ZVTOS), řádu výkonu
trestu odnětí svobody č.345/1999 Sb. (dále jen ŘVTOS) a vnitřního řádu
(dále jen VŘ) věznice a motivovat odsouzeného k aktivnímu a

důslednému plnění jednotlivých oblastí programu zacházení. Zákon stanovuje tři základní skupiny vnitřní diferenciacce, naprostá většina věznic pracuje s rozšířenou verzí čtyř skupin VD, do nichž jsou vězni zpravidla zařazováni takto:

Do první diferenciační skupiny (DS 1) jsou zařazeni odsouzení, kteří:

- dle pravidelných měsíčních hodnocení dodržují ZVTOS, ŘVTOS a VŘ
- dlouhodobě aktivně plní obsahové zaměření jednotlivých oblastí programu zacházení, jež si sami rozšiřují a při jejich plnění vyvíjejí vlastní iniciativu a aktivitu

Do DS 2 jsou zařazeni odsouzení, kteří:

- dle pravidelných měsíčních hodnocení dodržují ZVTOS, ŘVTOS a VŘ
- aktivně plní obsahové zaměření jednotlivých oblastí programu zacházení
- významným způsobem nenarušují zásady společenského chování

Do DS 3 jsou zařazeni odsouzení, kteří:

- dle pravidelných měsíčních hodnocení dodržují ZVTOS, ŘVTOS a V s menšími nedostatky
- plní obsahové zaměření programu zacházení takovým způsobem, že se v něm vyskytují nedostatky nebo není zřejmá aktivita v jeho plnění

Do DS 4 jsou zařazení odsouzení, kteří:

- opakovaně nebo závažným způsobem porušili nebo nedodrželi ustanovení ZVTOS, ŘVTOS a VŘ
- dlouhodobě neplní stanovený program zacházení
- byli převedeni do stavu nepracujících z vlastního zavinění (např. absence, porušování požárních pravidel na pracovišti)

Se zařazením do určité skupiny VD souvisí i uplatňování různých výhod a dílčích práv. Jedná se např. o možnost rozšířeného sledování TV, udělování přerušení výkonu trestu jako kázeňské odměny, provádění návštěv blízkých osob bez zrakové a sluchové kontroly (tzv. intimní návštěvy), možnost účastnit se akcí souvisejících s programem zacházení mimo věznicí a některé další. Tento systém výhod vězně motivuje k dodržování stanovených pravidel a ve snaze být zařazen do lepší diferenciační skupiny potlačuje u vězňů nežádoucí reakce a způsoby chování. Nutí vězně, aby si uvědomovali systém hodnot, projevovali snahu a cílevědomě mířili svým jednáním k určenému cíli. Umístění do vyhovující diferenciační skupiny nebo dosažení tohoto zařazení vlastní aktivitou odsouzeného je významným způsobem, jak snížit či utlumit zátěž, které je odsouzený v důsledku uvěznění vystaven a která vyvolává poruchové jednání

4.3. Vzdělávací reedukační programy

Vzdělávání odsouzených probíhá ve dvou směrech – jedná se buď o vzdělávání organizované či realizované středním odborným

učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm nebo se jedná o vzdělávání vedené či kontrolované zaměstnanci oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu). Cílem je poskytnout odsouzeným vzdělání, kterého se jim nedostává a tím je připravit pro život na svobodě a pro lepší zapojení do společnosti, pro jejich socializaci. V dnešní době již není příliš aktuální vzdělání základní, neboť naprostá většina odsouzených má základní vzdělání dokončeno a negramotnost je již pouze ojedinělým jevem.

Pro odsouzené je možné vzdělání střední nebo formou rekvalifikačních kurzů obdobných, jaké nabízí úřady práce. Jedná se např. o profese malíř, dělník v kovovýrobě apod. V několika věznicích na území republiky existují pro odsouzené střední odborná učiliště a střední odborné školy, kde mají odsouzení možnost střední vzdělání absolvovat, případně si jej dokončit. Z dokladů o takto ukončeném středním vzdělání nesmí být patrné, že bylo absolvováno při výkonu trestu odnětí svobody a to právě z důvodu, aby při zapojování do společnosti po ukončení výkonu trestu nebyl bývalý vězeň odmítán pro svou minulost a tím si v sobě nepěstoval pocity křivdy a neulehčoval si skluz zpět k delikventnímu způsobu života výmluvami na odmítání společností. Vzdělání hraje pro člověka důležitou roli, neboť s každým novým poznatkem se rozšiřuje obzor a je pro jedince snažší rozlišovat skutečný stav věcí od smyšleného. Vzdělání také může zvýšit sebevědomí vzdělávaného, je pro něho synonymem překonání překážky a posiluje sebedůvěru, která je nutná pro zdárné překonání zátěží plynoucích z pobytu ve věznici.

4.4. Volnočasové aktivity

Sociálně hodnotné prožívání volného času je problémem většiny odsouzených, jedinců s kriminálním stylem života. Je to dáno jednak nedostatkem motivace k aktivnímu pozitivnímu a sociálně koncipovanému životnímu stylu a trávení volného času, jednak chybějícími znalostmi, návyky a sociálními dovednostmi. Řada odsouzených před zatčení trávil prakticky všechny svůj volný čas vysedáváním v restauracích, planým tlacháním, konzumací drog a alkoholu či hraním automatů. Řada kriminologických výzkumů potvrzuje pasivní trávení volného času jako významný kriminogenní faktor.

Smyslem volnočasových aktivit realizovaných ve věznicích je.

- *naučit odsouzené trávit volný čas a čas v mimopracovní době smysluplně a aktivně a po propuštění z VTOS v tomto ohledu podstatně změnit svůj životní styl*
- *ve VTOS vyplnit čas odsouzených aktivní, smysluplnou činností zaměřenou na rozvoj osobnosti, udržení fyzické a psychické kondice a vytvoření potřebných kulturních návyků a sociálních dovedností*

Volnočasové aktivity mají velký význam i proto, že vzhledem k situaci v legislativě i s ohledem na nedostatek pracovních příležitostí a potřebnou míru ostrahy na pracovištích mnoho vězňů nepracuje a volného času mají tedy nadbytek.

Volnočasové aktivity probíhají jednak jako nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním a jednak jako souhrn forem, metod a prostředků, které vyžadují aktivní přístup odsouzených a obsahují prvky sebeobsluhy, na kterou je kladen důraz pro její nutnost při přechodu odsouzených po propuštění zpět do běžného života, kde není žádoucí, aby spoléhali na okolí, které za ně bude jednat.

Volnočasové aktivity můžeme rozlišit na aktivity **rekreativní, sportovní a kulturní**. Každá z nich má jiný účel – rekreativní aktivity jsou zaměřeny na regeneraci a obnovu fyzických a psychických sil po vykonávané práci. V současné době se jedná především o sledování televizních pořadů, videa nebo poslech hudby, tedy vcelku nenáročné sebeobslužné aktivity. Mezi tuto činnost lze zařadit též společenské hry.

Sportovní aktivity patří do skupiny činností vedených pracovníky věznice. Jedná se o velmi široké spektrum činností, od fotbalu přes nohejbal, posilování až po šipky. Sportovní činnost je pro odsouzené vcelku atraktivní, zejména pro mladší delikventy, ovšem je třeba mírně redukovat soutěživý aspekt her, jinak dochází ke třenicím, které mohou vyprovokovat i silnější reakce. Vedou též k posílení sebekázně, vedou ke všeobecné pohybové kultuře a mají příznivý vliv na psychiku sportovců. Je také možno konstatovat, že vybití při sportu sebou nese i snížení agresivity a přispívá k pochopení smyslu pro fair play. Využití volného času sportem významnou měrou přispívá ke snížení tenzí a posílení psychiky a tím následně k bezkonfliktnímu průběhu VTOS.

Kulturními programy se myslí především vystoupení pěveckých, hudebních a dramatických souborů z kulturních institucí mimo věznice. Vězni přistupují k této kulturní produkci poněkud rozpačitě. Ve většině případů se jedná o jejich první setkání s takto prezentovanou tvorbou, odsouzení mají strach z toho, jak se na jejich kladné reakce bude dívat okolí, aktéři jsou pro ně z jiné sociální skupiny a jako takoví nemají jejich důvěru, nedokáží se zamyslet nad smyslem produkce, očekávají pouze plytké pobavení ve smyslu „béčkových“ filmů. O to důležitější je motivovat odsouzené k vlastní kulturní činnosti.

Nedílnou součástí volnočasových aktivit je v současné době zařazování odsouzených do různých kroužků. Zpravidla nejoblíbenější jsou kroužky akvaristické a poslechové, u kterých je ale možné, že zájem o ně je dán jejich neměřitelností výsledků a pro odsouzené slouží jako zástěrka plnění programu zacházení. Časté jsou též kroužky modelářské, čtenářské, kroužky vaření.

4.5. Terapeutické programy

Terapeutické programy jsou záležitostí specialistů – zejména psychologů a speciálních pedagogů. Jejich nutnost je dána množstvím psychopatologických symptomů a syndromů v osobnostních rysech delikventů a jejich četných návyků na drogy, alkohol a jiné závislosti. Jedná se především o psychoterapii – individuální nebo skupinovou a sociálně psychologický výcvik. Obě metody usilují o odstranění či eliminování projevů a vlastností odsouzeného, které byly penitenciární

diagnózou identifikovány jako kriminogenní. Léčebné zákroky pak jsou vždy přísně individuální.

Sociálně psychologický výcvik je zaměřen především na získání nových nebo základních sociálních dovedností. Jde o složitý proces získávání zkušeností v sociálních interakcích. Toto sociální učení obsahuje **posilování, nápodobu a identifikaci**.^{*}

Posilování je proces, kdy je sociálně žádoucí chování sociálním okolím odměňováno, tj. posilováno a sociálně nežádoucí chování je utlumováno až sankcionováno. Při utlumování neboli **inhibici** dochází k vyhasínání neposilovaných spojení.

Dalším druhem sociálního učení je učení nápodobou neboli imitací, jehož podstatou je vědomé či nevědomé přejímání takových projevů chování jedincem, za které není bezprostředně odměněn, ale za které je odměněn napodobovaný jedinec.

Identifikace jako druh sociálního učení má mnohé společné rysy s učením nápodobou. Avšak zatímco při nápodobě jedinec napodobuje pouze určité chování, které se mu jeví jako účelné, při identifikaci si vybírá pouze objekt nápodoby, tzn. že je přebírán člověk – vzor – jako celek.

Specifickou formou sociálního učení je učení observační, které je založeno na pozorování příčinného vztahu mezi určitým chováním a jeho odměněním u druhého (pozorovaného) člověka.

Cílem sociálně psychologického výcviku ve skupině vězňů je zvýšit jejich sociální kompetenci, naučit je řešit běžné sociální situace

^{*} Vízdal, F., Sociálně psychologický výcvik, Brno: IMS 2005, str.6

jako je jednání na úřadě, naučit je reagovat i na zátěžové situace sociálně žádoucím způsobem. Pokud je správně veden, je pro odsouzené skutečně přínosným způsobem, jak se naučit zvládat některé zátěžové situace a pomocí psychohygieny dosáhnout lepších výsledků při sebereflexi, což souvisí s reakcemi na vnější podněty.

4.6. Odměňování vězňů

Odměnami stanovenými zákonem o VTOS jsou:

- pochvala,
- mimořádné zvýšení doby trvání návštěv během jednoho kalendářního měsíce až na 5 hodin,
- povolení jednorázového nákupu potravin a věcí osobní potřeby odsouzenému, který jinak tyto nákupy nemůže provádět,
- zvýšení kapesného nejvýše o jednu třetinu až na dobu 3 kalendářních měsíců,
- věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1 000 Kč,
- rozšíření osobního volna na sportovní, kulturní nebo jiné zájmové aktivity až na dobu 1 měsíce,
- povolení opustit věznici až na 24 hodin v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení,
- přerušení výkonu trestu.

Způsob odměňování vězňů je přesně stanoven v zákonu o výkonu trestu. Jednoznačně jsou taktéž delegovány pravomoci při jejich

udělování na jednotlivé zaměstnance. Nejdůležitější roli zde tedy hraje pracovník věznice, který je oprávněn udělovat kázeňské odměny, zejména jeho schopnost vcítit se do odsouzeného, poznat správně jeho motivační procesy, být autoritou, od které je odměna obzvlášť ceněna. Udílení odměn je tedy velice citlivou oblastí a platí u ní, že stejně jako dokáže při správném uchopení motivovat i méně citlivé jedince, při necitlivém a nešťastném použití představuje spíše spouštěcí mechanismus nežádoucích reakcí.

4.7. Náboženské programy a ostatní instituce

Na naplňování účelu trestu se v souladu se zvláštními právními předpisy mohou podílet po dohodě s generálním ředitelem Vězeňské služby, případně ředitelem věznice registrované církve a náboženské společnosti, zájmová sdružení občanů, nevládní organizace a další orgány a instituce, se kterými odsouzený udržuje styk a které mohou přispět k plnění účelu výkonu trestu. Pokud je odsouzený skutečně věřící, má pro něho styk se zástupcem církve jednoznačně pozitivní následky.

Náboženské programy nemají v českých věznicích lehké postavení. Vězni nepocházejí z prostředí, kde by byli ještě jako děti vedeni k víře nebo byli nábožensky vychováváni. I s ohledem na období mezi roky 1948 až 1989, kdy církev jako organizace byla de facto násilně vypreparována ze společnosti je postavení církví ve vězeňství problematické. V neposlední řadě k tomu přispívají i sami odsouzení, kteří vidí návštěvu duchovního jako dobrou záminku k navázání

nedovoleného styku. Proto lze konstatovat, že i přes poměrně dlouhou dobu od politických událostí v roce 1989 si náboženství ve věznicích stále hledá své místo.

Zapojení jiných civilních institucí – např. zaměstnavatele odsouzeného, různých nadací, - není příliš časté a omezuje se zejména na informování o ukončení výkonu trestu, příp. o podmíněčném propuštění.

5. Závěr

Poruchy chování jsou pro svou častou četnost v podmínkách věznic skutečným problémem. Lze je charakterizovat jako odchylku v oblasti socializace, kdy jedinec není schopen dodržovat normy chování na úrovni jeho věku nebo jeho rozumových schopností. Toto chování nerespektuje sociální normy platné v dané společnosti. O poruchu chování se nejedná, pokud jedinec není schopen pochopit význam norem a hodnot.

Ve věznicích je jejich četnost dána především kumulací osob sociálně nepřizpůsobivých, jedinců, kteří dobrovolně porušili normy společnosti. Právě jejich nedobrovolné společenstvím z nich dělá skupinu, která se brání tlaku zvenčí na změny jejich chápání hodnot, na resocializaci, na zvýraznění motivace. Vězeňská subkultura je k tomu výborným pomocníkem se svou skrytou podstatou.

Rozborem příčin poruch chování jsme došli k závěru že nejčastějšími příčinami nežádoucích způsobů chování jsou neuspořádané disharmonické rodinné poměry, špatné způsoby výchovy, jednání podle špatných vzorců a nežádoucí reakce na okolní podněty, které jsou jedinci chápány jako překážka k dosažení vlastních cílů a nuda. Proto jsou při řešení poruch chování nejdůležitější ty způsoby, které se zaměřují na terapeutickou pomoc odsouzeným (psychické potíže získané v dětství), vlastní rozdělení a umístění vězňů ve věznicích (zamezení styku mezi otrlými kriminálníky a prvotrestanými či méně narušenými) a aktivity směřující k naučení využívání volného času smysluplnou činností nebo sportem.

Ukázalo se, že velice důležitým faktorem je nuda a pasivní využívání volného času. Postupy zaměřené na zlepšení využití volného času a na smysluplné činnosti jsou při řešení poruch chování velice účinné spolu se sportovními aktivitami. Naproti tomu náboženské programy pro jejich malou rozšířenost a odmítání vězni velkým přínosem nejsou. Proto můžeme hypotézu č.1 považovat za vyvrácenou, neboť z uvedeného vyplývá, že účinnost různých způsobů řešení se značně liší.

Co se týče hypotézy č.2, považujeme ji opět za jednoznačně vyvrácenou. Terapeutická práce s odsouzenými a další v práci vyjmenované postupy jasně dokazují, že změna v chování a prožívání vězňů je uskutečnitelná, možná a potřebná. Rezignace na pomoc odsouzeným v zátěžových situacích a neusměrňování jejich aktivit žádoucím směrem lze považovat za profesní selhání.

V každém případě řešení poruch chování není jednoduchou záležitostí a vyžaduje skutečné odborníky a také zaujetí touto problematikou. Výsledky nejsou sice vždy patrné ihned a v mnoha případech jsou zastíněny selháním napravovaných jedinců a jsou též snižovány reakcemi veřejnosti, která není nakloněna práci s odsouzenými, ale vyžaduje restriktce. Přesto přese všechno je třeba hledat a kombinovat nejrozličnější postupy, způsoby a přístupy, aby se dosáhlo co nejlepších výsledků, i když je patrné, že ideální souhrn postupů, způsobů a přístupů neexistuje, protože (s mírnou nadsázkou) pokud by existoval skutečně účinný způsob řešení poruch chování, neexistoval by s těmito poruchami žádný problém.

6. Resumé

Bakalářská práce je zaměřená na poruchy chování u osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Svým zaměřením jde o práci z oblasti etopedie, dále pak penologie a penitenciární pedagogiky. Cílem práce bylo porovnat různé způsoby řešení poruch chování s ohledem na jejich účinnost.

Celá práce je členěna do čtyř základních částí. První se zabývá používanými pojmy ve vězeňství a etopedii. Druhá část se zabývá typologií jednotlivých poruch chování ve věznicích. Část třetí rozebírá příčiny poruch chování a stanovuje nejzákladnější příčiny a konečně část čtvrtá se zabývá způsoby řešení poruch chování, včetně jejich rozboru a účinnosti.

Celkově byly stanoveny dvě hypotézy týkající se stanovené problematiky a v závěru práce bylo provedeno jejich vyhodnocení.

Anotace bakalářské práce

1. **Název práce:** Poruchy chování vězněných osob a jejich účinné řešení
2. **Název práce v angličtině:** Disorder behavioural of prisoners and their effective solutions.
3. **Klíčová slova:** poruchy chování, anomalita, abnormalita, věznice, odsouzený, volnočasové aktivity
4. **Klíčová slova:** disordered behavioural, anomaly, abnormality, prison, prisoner, free time activity

Seznam použité literatury

1. Čepelák, J. *Skupinové poradenství*. Bulletin SNV ČR, č.10/1969
2. Čepelák, J. *Problém smyslu života v diagnostice a psychoterapii delikventů*. Bulletin SNV ČR č.10/1969
3. Čírtková, L., Červinka, F. *Forenzní psychologie*. Praha: Support 1994
4. Čírtková, L. *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion s.r.o. 1998
5. Drtil, J. *O příčinách abnormálního chování osob vykonávajících VTOS*. Bulletin VS ČR, č.3/1969
6. Dufek, M. *Soudní psychiatrie*. Praha: Orbis 1975
7. Janoušek, J. a kol. *Sociální psychologie*. Praha: SPN 1988
8. Jůzl, M., Olejníček, A. *Penologie a penitenciární pedagogika*. Brno: IMS 2004
9. Mařádek, V. *Lexikon klíčových pojmů z penologie*. Opava 2000
10. Mařádek, V. *Anomální chování ve vězeňském prostředí*. České vězeňství č.1/1995
11. Mařádek, V. *Krize v krizi*. České vězeňství č.1/1995
12. Mařádek, V. *Hlavní typy autodestruktivního jednání ve vězeňském prostředí*. České vězeňství č.1/1995
13. Mazánková, L. *Typologie výchovných potíží*. Brno: IMS 2003
14. Pardel, T. *Obecná psychologie*. Praha: SPN 1978
15. Pavlovský, P. *Duševní poruchy a poruchy chování*. MKN – 10.revize
Psychiatrické centrum Praha, ISBN 80-85121-44-1
16. Sovák, M. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha: SPN 1986
17. Spurný, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion s.r.o. 1996
18. Štefanovič, J. *Psychologie pro gymnázia a pedagogické školy*. Praha: SPN 1976
19. Vyhláška Ministra spravedlnosti č.345/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů, změn a doplňků, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody
20. Trestní řád – zákon č.141/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů, změn a doplňků
21. Trestní zákon – zákon č.140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů, změn a doplňků

- 22.** Zákon č.555/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů, změn a doplňků o Vězeňské službě
- 23.** Zákon č.169/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů, změn a doplňků o výkonu trestu odnětí svobody
- 24.** Internet